

TANULMÁNYOK

PACZÁRI ANDRÁS

Az ókori Levante szőlő- és borkultúrája

Viticulture and Viniculture in Ancient Levant

ABSTRACT

The wild progenitor of the grapevine was native in the Northern part of the Levant. However, local viticulture probably began with the transplantation of domesticated vine branches from Asia Minor. First indications of vine-growing in the Levant come from the 6th millennium BCE, and even more evidences come from the Early Bronze Age (3500–3000 BCE). Viticulture existed in an advanced level in the region even before the emergence of the Israelites, and continued to flourish during the history of Israel. The geographic and climatic conditions of the Levantine region had been favorable for vine-growing and winemaking. Wine played a significant role in the cultic life of the Canaanite people. It was often associated with the obscure institution of the marzeach, which was almost omnipresent in the ancient cultures of the Levantine region. Wine and grapes were also an important part of the Canaanite New Year Festival when the first fruits of the vine were celebrated. Libation of wine often occurs in offering lists and in mythological texts. Mythological stories also present deities participating in banquets and drinking wine. These texts provide important comparative material for the interpretation of vine and wine in the Old Testament.

A szőlő és bor őszövétségi szerepének megértése szempontjából különösen is fontos az ókori Levante szőlő- és borkultúrájának megismerése. Egyrészt az ókori Izrael szőlészete és borászata nem a semmiből nőtt ki, hanem egy komoly múlttal rendelkező és virágzó kultúra folytatása volt. Másrészt Izrael vallása és kultúrája sem volt mentes a környező népek befolyásától. Jelen dolgozat röviden áttekinti a levantei szőlő- és bortermelés történetét a kezdetektől a vaskorig, bemutatja a térség éghajlati és domborzati adottságait, és végül ugariti és más kánaáni szövegekre támaszkodva igyekszik szemléltetni, hogy a szőlő és a bor milyen szerepet játszott a kánaáni népek vallási életében.

1. A szőlészet és borászat története az ókori Levantében¹

Levante északi részén őshonos volt a ligeti szőlő. Libanon területén és Szíria partvidékén ma is terem, egykor pedig még elterjedtebb lehetett. Ezt bizonyítják a Közép-Szíriában (Hamá, Damaszkusz) és a Galileai-tenger délnyugati partján talált szőlőmagok, amelyek még a kerámia előtti időszakból származnak.² A levantei szőlészet azonban valószínűleg nem a helyi vadszőlő házasításával kezdődött,

¹ A Levante szót szűkebb értelemben használom, amely Szíria–Palesztina területét foglalja magában. A területet a Földközi-tenger, az Arab-sivatag és Kis-Ázsia határolja, lásd SURIANO: Historical Geography, 9–10.

² MCGOVERN: Ancient Wine, 205.212.

hanem nemesített szőlővesszők betelepítésével, amelyeket Kis-Ázsiából hozhattak. A szőlőművelés jelenlétére utaló legkorábbi, szörványos nyomok a Kr. e. 6. évezred elejéről származnak, az északi Jordán-völgyben fekvő Tell esh-Shunából, karbonizálódott szőlőmagok formájában. Ebben az időben jelent meg először az erjesztett italok készítésére, tárolására és fogyasztására alkalmas kerámia is: agyagkorsók, kupák, tölcserék és szűrővel ellátott kancsók is fennmaradtak a késői neolitikum és a kalkolitikum korszakából. Egyelőre azonban nem bizonyított, hogy ezekben az edényekben bort is tároltak volna.³

A korai bronzkorból (Kr. e. 3500–3000) már több bizonyíték áll rendelkezésre a szőlőművelés meghonosodására. A korszakból származó karbonizált magokat találtak Kánaán déli részén (Jerikó, Lákis, Arad), a Földközi-tenger partvidékén (Gáza) és Transzjordániában (Jawa) is. Jerikóban és a Holt-tenger keleti partján fekvő ókori Numeira környékén továbbá egész mazsolaszemek és szőlőtövek fás részei is fennmaradtak.⁴

A Kr. e. 3. évezred első felében már Egyiptomban is ismerték a kánaáni bort. Ez bizonyítja, hogy nemcsak a szőlőtermelést gyakorolták Levantében, hanem bort is készítettek, ráadásul a termelés nem csak a helyi igényeket látta el.⁵ A korabeli borkészítést alátámasztó régészeti leletek azonban meglehetősen ritkák. Valószínűleg a szőlő préselésére használták azokat a földbe vájt, gipsszel tapasztott medencéket, amelyek Taanachban kerültek elő. Ez a legkorábbi ismert borsajtó maradványa a térségben, keletkezését körülbelül Kr. e. 2700-ra becsülik.⁶

A Kr. e. 2. évezred elejéről származó egyiptomi Szinuhe-történet „Jáá földjét”, azaz Kánaánt úgy írja le, mint ahol a bor mindennapos ital volt, miközben Egyiptomban luxuscikknek számított.⁷ Egyiptom hűszosz megszállása alatt (Kr. e. 1750–1550) a szemita származású uralkodók rendszeresen szállítottak bort Avariszba a Gázatérségből.⁸ Egyiptomi források alapján megállapítható, hogy a kánaáni szőlő-, mazsola- és borkereskedelem virágzása a Kr. e. 2. évezred második felében is folytatódott.⁹

Ugariti szövegek tanúsága szerint a késő bronzkorban (Kr. e. 1600–1200) a Földközi-tenger keleti partvidékén is élénk szőlő- és borkereskedelem folyt. Egy tábla például nyolcvanegy szőlőbirtokos nevét tartalmazza, akik mind ugyanahhoz a településhez tartoztak.¹⁰

Levantében tehát már az izraeliták érkezése előtt gazdag hagyománya volt a szőlő- és borkultúrának. Ezt az ószövetségi tradíció is megerősíti, jóllehet maguk a bibliai iratok később keletkeztek. A bronzkor miliójét tükröző ósatyátörténetekben is többször előkerül a szőlő és a bor (1Móz 14,18; 27,25; 28,37). A pusztai vándorlás

3 Patrick E. McGovern idesorolja az ún. kőpüket is, amelyeket neviük alapján sokkal inkább a tejjarral hoznak összefüggésbe, de borkészítésre is alkalmasak lehetnek, lásd i. m., 218–220.

4 WALSH: Fruit of the Vine, 12.

5 MCGOVERN: Beginnings of Winemaking, 11–12; JOFFE: Alcohol and Social Complexity, 301.

6 LEONARD: Canaanite Jars, 230; Carey Ellen Walsh szerint a medencék Kr. e. 1650–1550 körül keletkezettek, lásd WALSH: Fruit of the Vine, 15.

7 Lásd DOBROVITS–KAKOSY: A paraszt panaszai, 25–26.

8 MCGOVERN: Ancient Wine, 221.

9 GOOR: History of the Grape-vine, 47.

10 JORDAN: Offering of Wine, 33.

során Mózes által küldött kémek pedig többek között egy szőlővesszőt vittek magukkal Kánaánból, hogy megmutassák a népnek, mennyire termékeny az a föld, amelyet az ÚR ígért nekik. A vesszőn egyetlen szőlőfürt volt, azonban a fürt nagyságát érzékeltetve a szerző megjegyzi, hogy ketten vitték egy rúdon (4Móz 13,17–24).¹¹

A Biblia iratai arra is bőséges bizonyítékot szolgáltatnak, hogy Izrael népe az őslakosok örökségébe lépve elsajátította a szőlő- és a bortermelés technikáját, és az a nép életének meghatározó részévé vált. A vaskorból származó régészeti leletek is a szőlő- és borkultúra virágzásáról tanúskodnak Izrael területén és a filiszteus partvidéken. Az ókori városok közelében több ezer, közvetlenül az alapközetbe vájt medencét és ivókupa alakú mélyedést fedeztek fel, amelyek borsajtóként funkcionálhattak. A közelükben talált kerámia alapján a vaskorban már biztosan használták őket, de maguk a mélyedések lehetnek korábbiak is, és át is alakíthatták őket az idők során. Az egyik legnagyobb borsajtó- és kerámiagyűjtemény Asdód és Gáza között került a felszínre.¹²

A Kr. e. 1. évezred kezdetétől a föníciai városállamok továbbvitték az ugariti borkultúra hagyományait, és a tengeri kereskedelem révén hozzájárultak ahhoz, hogy az egész Mediterráneumban elterjedjen.¹³ A libáni és helbóni bort az ószövetségi próféták is említik (Hós 14,8; Ez 27,18).

2. Éghajlati és domborzati adottságok

Mivel a bibliai kor óta jelentős klímaváltozás nem történt,¹⁴ érdemes lehet megvizsgálni az ókori Levante régió éghajlati viszonyait a szőlőtermelés szempontjából. A domborzat többet változott, köszönhetően a természeti tényezőknek (folyók, csapadék, szél) és az emberi beavatkozásnak (teraszosítás, építkezések), a nagy tájegységek azonban megmaradtak.¹⁵

A szőlőtermelés számára legkedvezőbb klimatikus feltételek a 30–48. szélességi fok között vannak, amelybe Levante teljes területe beleesik. A terület a szubtrópusi száraz és nedves éghajlati zóna határán fekszik. Ezen az éghajlaton két évszak váltakozik: a téli esős és a nyári száraz. A Földközi-tenger közelsége is befolyásolja az időjárást. Nappal a tenger felől, éjjel pedig a tenger irányába fúj a szél. A szőlő éves szinten 400–800 mm esőt igényel. A mai Palesztinában a csapadékmennyiség átlagosan évi 300–600 mm között ingadozik, de régióként is jelentősen változik. A hőmérséklet télen 11 °C alatt marad, a leghidegebb szakaszban pedig, ami rövid ideig tart, fagypont körül mozog. A száraz évszak hónapjai alatt szinte egyáltalán nem esik csapadék, és a hőmérséklet is magas. A szőlő jól bírja a szárazságot, ráadásul a száraz időszakban kevesebb eséllyel alakul ki rajta penész.¹⁶

¹¹ Henry Lutz szerint a „tejfel és mézzel folyó Kánaán” kifejezés is a szőlőkultúra virágzására utal, lásd Lutz: *Viticulture and Brewing*, 25.

¹² McGOVERN: *Ancient Wine*, 215.

¹³ UNWIN: *Wine and the Vine*, 60.

¹⁴ FRICK: *Ecology Agriculture*, 70–71.

¹⁵ JORDAN: *Offering of Wine*, 37–38.

¹⁶ WALSH: *Fruit of the Vine*, 27–30.

Palesztina domborzata változatos, négy főbb földrajzi egységre osztható: a tengerparti síkságra, a nyugati hegyvidékre, a Jordán völgyére és a Jordánon túli fennsíkra. A parti síkságon és a felföldeken van a mezőgazdaság számára legkedvezőbb talaj. A hegyvidékek talaja a *terra rosa*, a mediterrán hegységek leggyakoribb talajtípusa. Sok agyagot és vasat, kevés humuszt tartalmaz. A pH-értéke 6,8–7,8 között van, ami ideális a szőlőtermesztés számára. A köves talaj is kedvező a szőlőnek, mert így mélyebbre ereszti a gyökereit. A lankás hegyoldalakon több napfény éri a szőlőt, továbbá jól mozog a levegő, ami mérsékli a hőmérsékletet. Az évi csapadékmennyiség a síkság déli részén 400 mm, északon 600 mm körül mozog. A felföldek esetében még nagyobb a különbség. A Negevben olykor szinte nincs is eső, míg Galileában 1000 mm csapadék is hullhat egy évben.¹⁷

3. A szőlő és a bor a kánaáni kultuszban és mitológiában

3.1. A *marzeach*

A *marzeach* egy társadalmi és vallási intézmény volt a sémi népek körében, amelynek pontos eredete és funkciója bizonytalan.¹⁸ A szó legkorábbi ismert előfordulása Eblához (Tell Mardikh) köthető, ahol két adminisztratív szövegben tűnik fel, amelyeket a Kr. e. 3. évezred második felére datálnak. Ezekből a szövegekből nem sokat lehet megtudni a *marzeach* természetéről, de az egyik szövegből (TM 75.G.1372) kiderül, hogy a szó egy eseményre utal, amely *i-SI* hónapban történt. A másik szöveg (TM 75.G.1443) megnevezi a *marzeach* felügyelőjét (*ugula*), azonban nem lehet eldönteni, hogy a szó itt is eseményt jelöl-e vagy pedig egy csoportot.¹⁹

A *marzeach* ugariti szövegekben is megjelenik a Kr. e. 13. század környékéről. Kilenc szövegben – melyek részben jogi, részben mitológiai szövegek²⁰ – összesen tizenötször fordul elő. A jogi szövegekben visszatérő kifejezés a „*marzeach* férfiai”, amely minden bizonnyal egy jogi értelemben körülhatárolható csoportot jelöl. Ez a csoport fontos társadalmi jelentőséggel bírt, tagjai feltehetően vagyonos személyek voltak. Az írásokból kiderül, hogy a *marzeach* férfiai rendelkezhetek ingatlannal, amely örökletes módon a társaság tulajdonában maradt. Több szöveg arra utal, hogy szőlőskert is volt a birtokukban (RS 18.01; KTU 4.399; KTU 4.642). A KTU 3.9 (RS 1957.702) jelzésű szöveg is megnevezi a *marzeach* vezetőjét (*rb*), aki házának egy részét a csoport rendelkezésére bocsátotta. Az épületrész pontos funkciója nem világos, de valószínűleg raktárként²¹ vagy étkezőhelyiségként szolgálhatott.²² A *marzeach* több esetben egy konkrét istenséghez kötődött, akit valószínűleg patronusuknak tekintettek. Az RS 15.70 jelzésű szöveg például Shatrana, a KTU 4.642 pedig Anat *marzeach*járól emlékezik meg. Az RS 18.01 azt dokumentálja, hogy a

17 I. m., 94; JORDAN: Offering of Wine, 39.

18 SMITH: Baal Cycle, 140; MILLER: Mrzh Text, 52.

19 MCLAUGHLIN: Marzēah, 9–11.

20 Lásd a 3.4.1. pontot.

21 MILLER: Mrzh Text, 54.

22 MCLAUGHLIN: Marzēah, 22.

hurri Istar szőlőskertjét két település *marzeachja* között osztották fel. Ez utóbbi dokumentum azt is bizonyítja, hogy a *marzeach* konkrét földrajzi helyhez kötődött. Lehetséges, hogy minden településnek megvolt a maga *marzeachja*.²³ A társaság tagjai kultikus összejöveleken vettek részt, amelyeknek központi eleme egy lakoma volt, amely által kapcsolatba léptek a patrónus istenséggel. A borfogyasztás fontos szerepet töltött be ezeken a lakomákon.²⁴

Emarban (Tell Meskene) egy Kr. e. 13. századi rituális naptárban (Emar 466) is előfordul a *marzeach*. A naptár a *marzeach* hónapját említi, amiből arra lehet következtetni, hogy egy évente ismétlődő eseményről van szó, amely elég jelentős volt ahhoz, hogy az egész hónap jelölésére szolgáljon. A hónap tizenhetedik napján a *marzeach* férfiai kenyéráldozatot vittek az isteneknek.²⁵

Egy transzjordániai, valószínűleg moábi papirusz szerint, amely a Kr. e. 6. század körül keletkezett,²⁶ az istenek igazolják, hogy a *marzeach*, a malomkövek és a ház Sara birtokába tartozik. Ebből a kontextusból úgy tűnik, hogy a *marzeach* egy épületet vagy épületrészt jelöl, azonban nem derül ki, hogy milyen funkciót töltött be.²⁷

A *marzeach* valamilyen formáját Izrael népe is dokumentálhatóan átvette. Az Ószövetségben kétszer szerepel a מרעהו szó. Az Ámós 6,1–7 alapján az előkelők mulatságáról van szó, akik elefántcsont ágyakon heverészve zenélnek, lakmároznak, és „kelyhekből isszák a bort” (Ám 6,6). Ámós egyértelművé teszi, hogy az Úr nem nézi jó szemmel ezt a gyakorlatot, és a fogság véget vet „a terpeszkezők *marzeachjának*”²⁸ (Ám 6,7). A Jeremiás 16,5–7 alapján a *marzeach* a halottakhoz és a gyászhoz kötődik. Az Úr megtiltja a prófétának, hogy bemenjen a „*marzeach* házába”.²⁹ Bár maga a szó máshol nem szerepel a Héber Bibliában, kutatók számos más ószövetségi szöveget is összefüggésbe hoznak a *marzeach*hal (Hós 4,14–19; 9,1–6; Ézs 5,11–13; 28,1–4,7–8; 56,9–57,3; Ez 8,7–13; 37,17–20).³⁰

3.2. A szüreti szertartás

Egy ugariti kultikus naptár szerint az újévi ünnepet *rs yn* azaz 'első bor' hónapban, körülbelül szeptember végén, október elején tartották.³¹ Ahogy a hónap neve is mutatja, ebben az időben történt a szüret. Az újévi ünnepen állították elő az első bort az új termésből, és áldozták fel Baal tiszteletére, aki győzelmet aratott Mót, a halál felett. Mivel Ugaritban holdnaptárat használtak, az ünnep időpontja ingadozhatott. A szőlő érésétől függően lehetett a hónap elején vagy közepén, szükség esetén pedig szökőhónapot is beiktathattak.³² A KTU 1.14 szerint a hónap első

23 I. m., 16.

24 FABRY: *marzeah*, 11.

25 McLAUGHLIN: *Marzēah*, 34.

26 SMITH: *Baal Cycle*, 140.

27 McLAUGHLIN: *Marzēah*, 36.

28 A RÚF szerint „mulatozásának”.

29 A RÚF szerint „gyászoló házába”.

30 Bővebben lásd McLAUGHLIN: *Marzēah*, 80–213.

31 MERLO–XELLA: *Rituals*, 302.

32 MOOR: *Anthology*, 157.

napián levágtak egy fürt szőlőt és felajánlották Élnak békeáldozatként. A tizenharmadik napon a király rituálisan megtisztította magát, a tizennegyedik napon pedig a templomban meghatározott áldozatokat mutatott be az isteneknek. Ennek részeként tizennégy kancsó bort áldozott a királyi szentélyben.³³

3.3 A bor az áldozati listákon

Az adminisztratív és kultikus szövegek áldozati listái arról tanúskodnak, hogy gyakran mutattak be boráldozatot az isteneknek, általában más áldozatok kíséretében. A listák sok esetben nemcsak az áldozati bor mennyiségét jegyzik meg, hanem a fajtáját is. Külön kifejezéssel jelölik például a jó minőségű, tiszta bort (*hsp*) és az átlagos, szüretlen, asztali bort (*msb*). Ez azt is mutatja, hogy az átlagos minőségű bor kultikus használata sem volt kizárt. A szövegek gyakran a királyt nevezik meg az áldozat bemutatójaként. A KTU 1.91-ben például ezt találjuk:

„Bor, ami elfogyasztandó
a király áldozatain,
Sapanu áldozatán.
...ad tíz mérték bort,
...három mérték bort,
...tíz korsó *msb* bort és két korsó *hsp* bort,
...két korsó *msb* bort.
...
Az összes bor: hetvennégy korsó *msb* bor
és két korsó *hsp* bor egy tételként.”³⁴

3.4. A szőlő és a bor a kánaáni mitológiai szövegekben

3.4.1. Él lakomái

Egyes szövegekben (KTU 1.114; KTU 121) Él főisten a *marzeach* vezetője és házigazdája, aki együtt eszik és iszik a többi istenséggel. Ezen szövegek alapján a *marzeach* valószínűleg Él palotájának egyik termére utal, ami otthont adott a lakomáknak.³⁵ A Ras Shamrában feltárt „Ivókürtök (rūthonok) templomát” is azonosítják Él palotájával vagy *marzeach*jával, azonban nem bizonyított, hogy a vallási szövegek erre az épületre utalnak.³⁶ Él vezető szerepe az isteni *marzeach*ban valószínűsíti, hogy bizonyos földi *marzeach* társaságok őt tekintették a patrónusuknak.³⁷

³³ WYATT: Religious Texts from Ugarit, 352.

³⁴ Gregorio del Olmo Lete angol fordítása alapján, lásd OLMO LETE: Offering Lists, 306.

³⁵ Marvin H. Pope szerint a *marzeach* Él palotáján kívül volt, lásd POPE: Divine Banquet, 194.

³⁶ WYATT: Religious Texts from Ugarit, 404.

³⁷ McLAUGHLIN: Marzēah, 31.

A KTU 1.114 (RS 24.258) szerint Él lakomát tart palotájában az isteneknek. Vadhúst készít nekik, majd borral és musttal³⁸ kínálja őket (KTU 1.114 i 3–4):

„Egyetek, oh, istenek és igyatok.
Igyatok bort, amíg megelégtültök,
Habzó bort,³⁹ amíg lerészegedtek!⁴⁰

A költemény folytatásában Él a *marzeach*jában ül, és annyit iszik, míg ő maga is megittasul. Betámolyog az udvarába, ahol Thukamuna és Shunama támogatják őt. Él a saját ürülékében és vizeletében vergődik, végül összeesik, mint a halottak. A folytatás töredékes, de úgy tűnik, hogy Asztarat⁴¹ és Anat elmennek, hogy gyógyírt keressenek. Visszatérve meg is gyógyítják a főistent egy keverékkel, amely egy növény (*pqq*) tetejét és szárát, kutyaszórt és olívaolajat tartalmaz. A szöveget gyakran a másnaposság elleni gyógymód leírásának tekintik.⁴²

A *marzeach* többször előfordul a Refaim-szövegekben (KTU 1.20–22), ezért gyakran összefüggésbe hozzák a halottak kultuszával. Ez a kapcsolat azonban vitatott.⁴³ A Refaim kiléte kérdéses. Lehetnek kisebb istenek, nagy harcosok, törzsi csoport vagy a holtak árnyai.⁴⁴

A KTU 1.22 egy ilyen *marzeachot* ír le, amelyen az istenek naphosszat boroztak. A töredékesen fennmaradt szöveg részletesen foglalkozik a bor minőségével (KTU 1.22 i 16–19):

„Azon a napon vízzel kevert bort ittak,
Galel országból való fejedelmi bort ittak.
Mámorító, édes libanoni bort ittak.
A bort harmat növelte, Él gondozta.⁴⁵

A lakoma egy héten át tartott (KTU 1.22 i 20–24):

„Egy napot, kettőt lakomáztak az istenek,
Hármat, négy napot, ötöt, hat napot
Lakomáztak az istenek, s itták az italt,
Mit Libanon ad.⁴⁶

38 Az ugariti *trt* a héber שׂוּרֵת szó megfelelője. Egyes elméletek szerint a *yrt* 'nyomni, préselni' igéből származik, és a szőlő frissen préselt levére utal. Általában 'must'-nak, 'újbor'-nak vagy egyszerűen 'bor'-nak fordítják. A szövegkörnyezetből gyakran kiderül, hogy alkoholt tartalmaz és részegséget okozhat, lásd FLEISHER: *tiros*, 654–655.

39 Az ugariti szövegben itt *trt* áll. Nicolas Wyatt szerint a szó a még forrásban lévő borra utal, amelynek azonnali hatása van arra, aki issza. Ugyanakkor megjegyzi, hogy a *yn* és a *trs* egy általános szópárt alkothat, ahol a jelentéskülönbségnek nincs nagy jelentősége, lásd WYATT: *Religious Texts from Ugarit*, 406.

40 Nicolas Wyatt angol fordítása alapján, lásd *uo*.

41 Ószövetségi megfelelője Astarte, lásd 1Sám 31,10; 1Kir 15,13; 2Krn 15,16.

42 LEWIS: *Rapiuma*, 193–196; GIBSON: *Canaanite Myths and Legends*, 202; WYATT: *Religious Texts from Ugarit*, 404.

43 FABRY: *marzeah*, 12.

44 LEWIS: *Rapiuma*, 196.

45 Amennyiben másképp nem jelölöm, az ugariti idézetek Maróth Miklós fordításában szerepelnek, MARÓTH: *Baal és Anat*, 97.

46 *Uo*.

A mulatozásnak feltehetően az vetett véget, hogy a hetedik napon megjelent Baal, a folytatás azonban nem maradt fenn.⁴⁷ Heinz-Josef Fabry szerint elképzelhető, hogy a *marzeach* intézménye nem volt összeegyeztethető a Baal-kultusszal. Ez a körülmény hozzájárulhatott ahhoz, hogy a *marzeach* Izraelben is elterjedt.⁴⁸

3.4.2. A Baal-ciklus

A Baal-ciklus egy részletében (KTU 1.3), miután Baal legyőzte Jammot, a tengeristent, egy másik istenség⁴⁹ látja vendégül Baalt, és egy hatalmas kehelyben szolgálja fel neki a bort. Az italozás zenével párosult, a vendéglátó lanttal és énekszóval szórakoztatta a viharistent (KTU 1.3 i 5):

„Megvendégeli és megitatja,
Poharát kezébe adja,
Korsaját két kezébe.
Hatalmas kupáját félve
Csodálja halandó. Poharát az istennő
Még nem látta, poharát még
Nem látta Asztarat. Ezer
Mérőt fogad be borból,
Tízezeret kevernek benne.
Fölállt, zenélt és dalolt,
Lanttal kedves kezében
Énekelt a széphangú ifjú
Baalról...⁵⁰

Annak hangsúlyozása, hogy az istennő nem látta vagy láthatta a poharat, talán arra utal, hogy egy olyan szertartás isteni tükörképét látjuk, amelyben csak férfiak vehettek részt.⁵¹ Az eposz későbbi részletei azonban azt mutatják, hogy az istennőknek mégis lehetett hozzáférése Baal kelyhéhez. A KTU 1.3 v 30 szerint Anat ezt mondja Baalról:

„Erős Baal a királyunk, ő a mi bíránk,
Nincs fölötte senki. Ketten⁵² korsaját
Idehuzzuk, ketten serlegét idetesszük.”⁵³

A KTU 1.4 iv 40 szerint Asztarat tesz szinte szóról szóra megegyező kijelentést. Ezek a megjegyzések megerősítik a kehely rendkívüli méretét, és arra engednek következtetni, hogy ez Baal nagyságát és tekintélyét jelezte.

Egy későbbi részletben (KTU 1.4 iii 40) Baal és Anat együtt eszik Asztarattal, a tenger istennőjével, és aranykelyhekből isszák a bort. Megkérlik az istenanyát, hogy

47 LEWIS: *El's Divine Feast*, 204.

48 FABRY: *marzeah*, 13.

49 Talán Radaman, lásd WYATT: *Religious Texts from Ugarit*, 70.

50 MARÓTH: *Baal és Anat*, 12.

51 WYATT: *Religious Texts from Ugarit*, 71; SMITH: *Baal Cycle*, 106.

52 Más fordítás szerint „mi mindannyian”, lásd WYATT: *Religious Texts from Ugarit*, 87.

53 MARÓTH: *Baal és Anat*, 18.

járjon közbe férjénél, Élnél Baal palotájának ügyében.⁵⁴ Asztarat ezután valóban elmegy Élhez, aki ugyancsak étellel és borral kínálja feleségét (KTU 1.4 iv 35):

„Egyél és igyál, egyél
Az asztalról étkeket, a korsókból
Igyál bort, arany pohárból
Fák levét...⁵⁵

Él beleegyezik a kérésbe, és Kászir va Khasziszt bízza meg a palota építésével. A munka megkezdése előtt Baal együtt eszik és iszik Kászir va Khaszisszal, aki a jobbján foglal helyet. A palota elkészülése után pedig Baal egy hatalmas lakomát rendez, ahová meghívja testvéreit, hogy együtt ünnepeljenek vele. A lakomán természetesen borral is kínálja az isteneket (KTU 1.4 vi 45–55):

„Adott a kos-isteneknek bort,
Adott a juh-istennőknek bort,
Adott a bika-isteneknek bort,
Adott a tehén-istennőknek bort,
Adott a trón-isteneknek bort,
Adott a trón-istennőknek bort,
Adott a korsó-isteneknek bort,
Adott a tál-istennőknek bort.⁵⁶

Baal követeket küld Móthoz, a halál istenéhez, hogy hatalmát kinyilvánítsa számára. Követei Gepen, a szőlő- és Ugar, a szántóföld istenei. Mót sérelmezi, hogy nem kapott meghívást az ünnepi lakomára, ezért ezt az üzenetet küldi Baalnak (KTU 1.5 i 20–25.34):

„Hét adag van a tányéromon,
És Nahar keverte az italomat (poharamat),
Mert Baal nem hívott meg a testvéreimmal,
Hadd sem hívott a rokonaimmal.
De evett a testvéreimmal,
És bort ivott a rokonaimmal.
De elfelejtetd, Baal, hogy én valóban át tudlak döfni
[. . .]
És te valóban le fogsz menni az isteni Mót torkán.⁵⁷

Ez a konfliktus aztán Baal halálához és Mót ideiglenes győzelméhez vezet (lásd KTU 1.5 vi).⁵⁸

54 SMITH: Baal Cycle, 125.

55 MARÓTH: Baal és Anat, 27.

56 I. m., 31.

57 Nicolas Wyatt angol fordítása alapján, lásd WYATT: Religious Texts from Ugarit, 119–120.

58 I. m., 125–128.

3.4.3. Keret legendája

Él egy látomásban megparancsolja Keret királynak, hogy mutasson be áldozatot Él és Baál számára (KTU 1.14 ii 15): „Önts bort ezüst pohárba, Mézet színarany pohárba.”⁵⁹ Keret álmából felébredve teljesíti Él parancsát (KTU 1.14 iii 55; 1.14 iv 1).

Amikor Keret feleségül veszi Pabil király lányát, Huraiját, lakomát készít, és meghívja az isteneket. Él pohárral a kezében áldást mond az ifjú párra, amiben sok gyermeket ígér nekik (KTU 1.15 ii 15–25).⁶⁰

Keret nem teljesít egy Asztaratnak tett fogadalmat, ezért az istennő halálos betegséggel sújtja. Keret újabb lakomát készít, amelyre az ország előkelőit hívja meg. Huraija Keret parancsára előhossa boruk legjavát, és refrénszerűen hangzik el szájából a meghívás: „Gyertek inni, lakomára, Keret urunk áldozatára” (KTU 1.15 iv 25).⁶¹ A vendégség hivatalos célja, hogy sirassák a haldokló királyt. Baruch Margalit szerint ez a lakoma is a *marzeach*hoz hozható összefüggésbe. Szerinte erre utal a helyszín, amelyet temetkezési helyként értelmez, és a csak férfiakból álló meghívottak listája is.⁶²

Keret betegsége a természet meggyengülését is eredményezi. Az emberek nélkülöznek, a kenyérből, borból és olajból is hiányt szenvednek (KTU 1.16 iii 15).

3.4.4. Akhat legendája

A KTU 1.17 szerint Danil király „gyászban vendégli az isteneket, gyászban itatja az Ég gyermekeit”.⁶³ Egyes értelmezések szerint a király étel- és italáldozatot mutat be az isteneknek.⁶⁴ Más interpretáció szerint Danil az istenek eledelét és italát eszi és issza.⁶⁵ Danil bánatának és a bemutatott áldozatoknak oka, hogy nincs fiúgyermek, aki utódja lesz, áldoz isteneinek, gondoskodik róla és „kezét fogja, ha borozott, támogatja, ha eltelet borral”.⁶⁶ A hetedik napon megjelenik Baal, akinek közbenjárására Él fiúval ajándékozta meg Danilt, aki az Akhat nevet kapja.

Később Anat istennő megöleti Akhatot. Pugat, Akhat nővére testvére gyilkosának keresésére indul. A legenda utolsó fennmaradt részletében Pugat együtt borozik Jatpunnal:

„Vegyetek és adjatok inni bort,
Poharat kezembe, kupát jobbomba.
Fogja Pugat és igyék, fogja
Poharát kezébe, kupáját jobbába.«
»A borból igyék, [magas Él]
Világ ura, a kéz,
Mely megölte Anatot, a hőst,«
[...]

59 MARÓTH: Baal és Anat, 71.

60 MARGALIT: Legend of Keret, 223.

61 MARÓTH: Baal és Anat, 79.

62 MARGALIT: Legend of Keret, 225.

63 MARÓTH: Baal és Anat, 51.

64 WRIGHT: Ritual in Narrative, 21; WYATT: Religious Texts from Ugarit, 251.

65 Lásd WYATT: Religious Texts from Ugarit, 251; GIBSON: Canaanite Myths and Legends, 103.

66 MARÓTH: Baal és Anat, 52.

Kétszer ivott az italból,
Ő maga is ivott az italból.⁶⁷

Egyes értelmezések szerint a bor mérgezett, és Pugat így áll bosszút Jatpunon Akhat haláláért. Mások szerint megpróbálja feltámasztani halott testvérét.⁶⁸

3.4.5. Nikkal házassága

Jarih isten, az ég fényessége követeket küld Herberhez, a nyár királyához, hogy megkérje lánya, Nikkal kezét. Aranyat, ezüstöt és lazúrköveket ígér Herbernek, Nikkalnak pedig azt, hogy „földjét szőlőskertté teszem, szerelme földjét gyümölcskertté teszem”.⁶⁹ Ez az ígélet a termékeny házasságra utal.⁷⁰

4. Összegzés

A vadszőlő őshonosnak számított az ókori Levante területén, a szőlőművelés és bortermelés pedig valószínűleg már a Kr. e. 6. évezred környékén megkezdődött egy időben a bor tárolására is alkalmas kerámia megjelenésével. A levantei borkultúra már Izrael népének feltűnése előtt is fejlett volt, a virágzás pedig Izrael történelme során is folytatódott. Erről tanúskodnak a régészeti leletek, bibliai és Biblián kívüli források.

Levante domborzati és éghajlati körülményei kiválóak a szőlő- és bortermelés számára, így nem csoda, hogy a szőlő művelése és a bor már az ókorban is fontos szerepet töltött be az itt lakó népek életében.

A bor jelentősége a kánaáni népek kultuszában is megkérdőjelezhetetlen. A *marzeach* intézménye a régió szinte minden kultúrájában bizonyítottan jelen volt. A *marzeach*ról szóló ismereteink hiányosak, és a kialakult kép nem egységes, sokszor még egy nép vagy régió hagyományain belül sem. Ennek ellenére valószínű, hogy létezik valamilyen korokon és kultúrákon átnyúló kontinuitás a *marzeach* történetében. Az ókori Közel-Kelet más népeihez hasonlóan, a kánaáni népek kultuszában is gyakori volt a boráldozat.

A mitológiai történetek szereplői is sokszor áldoznak bort az istenek számára, és az is gyakran előfordul, hogy az istenek egymást látják vendégül, és egymásnak szolgálnak fel bort. A mértéktelenség sem áll messze az istenektől, amit a szövegek nem tüntetnek fel negatív fényben, de veszélyeit érzékeltetik. A mitológiai történetek bizonyára tükrözik a korabeli kánaáni szokásokat és az uralkodók viselkedését. Ugyanakkor ezek a szövegek hasznos párhuzamokat és hátteret szolgáltatnak a szőlő és a bor ószövetségi jelentőségének értelmezéséhez.

67 I. m., 68.

68 Lásd WYATT: Religious Texts from Ugarit, 312.

69 MARÓTH: Baal és Anat, 89.

70 Lásd WYATT: Religious Texts from Ugarit, 338.

Felhasznált irodalom

- DOBROVITS A.–KÁKOSY L. (ford.): *A paraszt panasza*. Óegyiptomi novellák, Budapest, Helikon Kiadó, 1963.
- FABRY, H.-J.: marzeah, in Botterweck, J. G.–Ringgren, H.–Fabry, H.-J. (ed.): *Theological Dictionary of the Old Testament*, IX. marad-naqa, Grand Rapids (MI), Eerdmans, 1998, 10–15.
- FLEISHER, H. L.: tirosh, in Botterweck, J. G.–Ringgren, H.–Fabry, H.-J. (ed.): *Theological Dictionary of the Old Testament*, XV. sakar-tarsis, Grand Rapids (MI), Eerdmans, 2006, 653–662.
- FRICK, F. S.: Ecology Agriculture and Patterns of Settlement, in Clements, R. E. (ed.): *The World of Ancient Israel*, Cambridge, Cambridge University Press, 1989, 67–95.
- GIBSON, J. C. L.: *Canaanite Myths and Legends*, London–New York, T&T Clark, 1978.
- GOOR, A.: The History of the Grape-vine in the Holy Land, in *Economic Botany* 20 (1966), 46–64.
- JOFFE, A. H.: Alcohol and Social Complexity in Ancient Western Asia, in *Current Anthropology* 39 (1998), 297–322.
- JORDAN, D. J.: *An Offering of Wine – An Introductory Exploration of the Role of Wine in the Hebrew Bible and Ancient Judaism through the Examination of the Semantics of Some Keywords*, Sydney, The Department of Semitic Studies, 2002.
- LEONARD, A. Jr.: „Canaanite Jars” and the Late Bronze Age Aegeo-Levantine Wine Trade, in McGovern, P. E.–Flemming, S. J.–Katz, S. (ed.): *The Origins and Ancient History of Wine*, Luxemburg, Gordon and Breach, 1995, 233–254.
- LEWIS, Th. J.: El’s Divine Feast, in Parker, S. B. (ed.): *Ugaritic Narrative Poetry*, Atlanta, Scholars Press, 1997, 193–195.
- LEWIS, Th. J.: The Rapiuma, in Parker, S. B. (ed.): *Ugaritic Narrative Poetry*, Atlanta, Scholars Press, 1997, 196–204.
- LUTZ, H. F.: *Viticulture and Brewing in the Ancient Orient*, Leipzig, J. C. Hinrichs’sche Buchhandlung, 1922.
- MARGALIT, B.: The Legend of Keret, in Watson, W. G. E.–Wyatt, N. (ed.): *Handbook of Ugaritic Studies*, Leiden, Brill, 1999, 203–233.
- MARÓTH M.: *Baal és Anat. Ugariti eposzok*, Budapest, Helikon Kiadó, 1986.
- MCGOVERN, P. E.: *Ancient Wine: The Search for the Origins of Viniculture*, Princeton, Princeton University Press, 2003.
- MCGOVERN, P. E.: The Beginnings of Winemaking and Viniculture in the Ancient Near East and Egypt, in *Expedition* 39 (1997), 3–21.
- McLAUGHLIN, J. L.: *The Marzēah in the Prophetic Literature References and Allusions in Light of the Extra-Biblical Evidence*, Leiden, Brill, 2001.
- MERLO, P.–Xella, P.: The Rituals, in Watson, W. G. E.–Wyatt, N. (ed.): *Handbook of Ugaritic Studies*, Leiden, Brill, 1999, 287–304.
- MILLER, P. D.: The Mrzh Text, in Miller, P. D.: *Israelite Religion and Biblical Theology: Collected Essays*, Sheffield, Sheffield Academic Press, 2000, 51–69.

- MOOR, J. C. de: *An Anthology of Religious Texts from Ugarit*, Leiden, Brill, 1987.
- OLMO LETE, G. del: The Offering Lists and the Gods Lists, in Watson, W. G. E.–Wyatt, N. (ed.): *Handbook of Ugaritic Studies*, Leiden, Brill, 1999, 203–233.
- POPE, M. H.: A Divine Banquet at Ugarit, in Efrid, J. M. (ed.): *The Use of the Old Testament in the New and Other Essays*, Durham, Duke University Press, 1972.
- SMITH, M. S.: *The Ugaritic Baal Cycle*, Leiden, Brill, 1994.
- SURIANO, M. J.: Historical Geography of the Ancient Levant, in Steiner, M. L.–Killebrew, A. E. (ed.): *The Oxford Handbook of the Archeology of the Levant c. 8000–332 BCE*, Oxford, Oxford University Press, 2014, 9–24.
- UNWIN, T. P. H.: *Wine and the Vine: An Historical Geography of Viticulture and the Wine Trade*, London, Routledge, 1991.
- WALSH, C. E.: *The Fruit of the Vine: Viticulture in Ancient Israel and the Hebrew Bible*, Eisenbrauns, Harvard Semitic Museum, 2000.
- WRIGHT, D. P.: *Ritual in Narrative: The Dynamics of Feasting, Mourning, and Retaliation Rites in the Ugaritic Tale of Aqhat*, Winona Lake, Eisenbrauns, 2001.
- WYATT, N.: *Religious Texts from Ugarit*, Sheffield, Sheffield Academic Press, 2002.